

PLATNICY I PLATNOŚCI ANNAT PAPIESKICH W POLSCE

W drugiej połowie XIII i pierwszej XIV w. w finansowym ustroju Kurii rzymskiej wykształciła się odrębna forma dochodów zwana annatami.¹ Annaty papieskie w sensie najbardziej ogólnym były świadczeniami na rzecz skarbu Stolicy Apostolskiej, jakie składali duchowni otrzymujący beneficja z rąk papieża.² Dzieliły się one na cztery kategorie: świadczenia z beneficjów niższych (annaty w znaczeniu ścisłym), z beneficjów wyższych, konsystorialnych (*servitia communia* — serwicja wspólne oraz *servitia minuta* — serwicja małe), wreszcie z beneficjów inkorporowanych (*quindenia*)³.

Instytucja annat papieskich ulegała rozwojowi zarówno pod względem prawnym jak i w zakresie praktyki. Świadczenia te

¹ Sama nazwa — *annaty* — tłumaczy się sposobem określania tego świadczenia, które wyznaczano w pewnej proporcji do rocznych dochodów beneficjum. Zob. L. Winowski, *Annaty*, (maszynopis).

² F. Ferraris, *Prompta bibliotheca*, t. I, s. 482. G. Mollat, *Annales*, w: *Dictionnaire de droit canonique* (skrót — DDC), t. I, col. 533. Należy zauważyć, że określenie annat podane przez J. Bardacha: „annaty tj. roczny dochód z opróżnionego beneficjum” (*Historia państwa i prawa Polski do połowy XV w.*, Warszawa 1957, s. 178) nie jest ściśle. Jest to określenie wzięte od strony nominalnej a nie od strony treściowej tego zagadnienia. Rzeczowo bowiem annaty nie obejmowały całego rocznego dochodu beneficjum, ani nie dotyczyły okresu jego wakansu. *De facto* w ich zakres wchodziła większa lub mniejsza część rocznego dochodu i to nie za okres opróżnienia lecz za okres pierwszego roku od momentu nadania. To samo należy powiedzieć o określeniu annat, jakie znajdujemy w: *Historia Polski*, Warszawa 1957, t. I, cz. 2, s. 265.

³ Nazwa annat z beneficjów wyższych określanych jako *servitia communia*, wywodzi się stąd, że daniny te szły do podziału pomiędzy papieża i kardynałów. Zaś nazwa *servitia minuta*, tłumaczy się zmniejszonym wymiarem tych świadczeń w proporcji do serwicjów wspólnych. Określano je również *servitia consueta*. Wreszcie *quindenia* tłumaczyć należy piętnastoletnim okresem czasu, gdyż świadczenia te były płacone co 15 lat z danego beneficjum. Zob. P. Fagnanus, *Ius canonicum sive commentaria absolutissima in quinque libros decretales*, Coloniae 1675, t. III, s. 188. J. P. Kirsch, *Die Finanzverwaltung des Kardinalkollegiums in 13 und 14 Jahrhundert*, Paderborn 1897, s. 6. A. Gottlob, *Die Servitientaxe im 13 Jahrhundert*, Stuttgart 1903, s. 12, 102—105. A. Pugliese, *Annate e mezz'annate nel diritto canonico*, Milano 1939, s. 13.

przeszły ogień próby, gdyż nie brakło ludzi, którzy dążyli do ich zwalczania. W końcowym bilansie annaty zwyciężyły i jako praktyka przetrwały do końca XVIII w. Z końcem wymienionego i na początku XIX w. annaty przestały istnieć w pierwotnej postaci, przeobrażając się w inną już formę taks.⁴ Dla historyka prawa nie będzie pozbawioną interesu naukowego sprawą zbadanie struktury jurydycznej instytucji annat papieskich. Podstawowym problemem prawnym jest tu niewątpliwie sprawa: kto miał obowiązek płacić annaty i w jaki sposób dokonywano wymiaru tych świadczeń, czyli zagadnienie płatników i płatności annat. Problem ten postaram się naświetlić od strony stosunków polskich. Działanie instytucji annat papieskich u nas w Polsce zamyka się w czasie od pierwszej połowy XIV w. aż do utraty niepodległości z końcem XVIII⁵ w. W swoich rozważaniach uwzględnię najpierw powszechno-prawny aspekt problematyki, by z kolei przejść do ustaleń dotyczących Polski. Ograniczę się do źródeł wydanych drukiem.

W znaczeniu jurydycznym płatnikami annat były beneficja kościelne, których część dochodów podpadała pod te świadczenia. Inaczej mówiąc annaty stanowiły zobowiązanie o charakterze rzeczowym, które dopiero wtórnie przekształcało się w zobowiązanie osobowe, o ile poprzez beneficjum obciążało jego posiadacza.⁶ Aby zatem poznać płatników annatowych, należy ustalić, które beneficja kościelne podlegały im z mocy prawa.

⁴ We Francji annaty zostały obalone przez rewolucję w 1789 r. Na terenie Niemiec w XIX w. wymiar serwicjów biskupich został zmniejszony do tego stopnia, że nie można ich już uważać za te same świadczenia annatowe. Były to tylko ich pozostałości. Podobnie i w Polsce w związku z utworzeniem nowych biskupstw dawne opłaty annatowe uległy wybitnej redukcji. Zob. G. Philips, *Kirchenrecht*, Regensburg 1854, t. V, s. 598; F. Mahon de Monaghan, *Étude sur les annates*, Paris 1909, s. 318—319. Pugliese, op. cit., s. 42, 51. T. Długosz, *Biskupi polscy w XVII i XVIII w. Obsada, dyspensy, taksy*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, V (1958), z. 2, s. 92.

⁵ Przy innej okazji postaram się wyświetlić zagadnienie rozwoju historycznego annat.

⁶ Ten rzeczowy charakter zobowiązania wyrażającego się w annatach podkreślał dobitnie sobór w Konstancji (1414—1418), gdy do konkordatów zawartych z poszczególnymi nacjami wprowadził zasadę, że świadczenia pierwszoroczne nie mają przechodzić na następnego beneficjanta w wypadku przedwczesnej śmierci mającego je zapłacić. ...*et debitum huiusmodi in successorem beneficio non transeat*. Zob. Hefele — Leclercq, *Histoire des conciles* (skrót: HL), Paris 1918, t. VIII-1, s. 493, 546. Przed sobo-

Sam przedmiot świadczeń czyli płatności annatowe staną nam w jasnym świetle, gdy ustalimy kryteria prawne, na jakich opierał się ich wymiar.

1. BENEFICJA PODLEGŁE PŁATNOŚCI ANNAT

Pierwszą kategorię podległych płatności annat stanowiły beneficja większe, konsystorialne czyli biskupstwa i opactwa. Kandydaci na te stanowiska mieli obowiązek świadczenia annat zwanych serwicjami wspólnymi (*servitia communia*) i serwicjami małymi (*servitia minuta*).

Powyższa zasada zrodziła się najpierw na gruncie prawa zwyczajowego oraz praktyki kurialnej. Później zaś znalazła oparcie także w prawie pisanim.

W ten sposób już w pierwszych latach XIII w. pojawili się w charakterze tego rodzaju płatników biskupi.⁷ W początkach XIV w. doszli tu także opaci. Pierwszym notowanym przez źródła przykładem płacenia serwicjów wspólnych i serwicjów małych z terenu Polski było zobowiązanie się odnośnie do tych świadczeń podjęte w 1317 r. przez arcybiskupa gnieźnieńskiego Borysława⁸.

Konstytucja Klemensa V *Si sacrosancta* z czerwca 1306 r. wprowadzająca w Anglii annaty z beneficjów niższych wyłączyła od tych świadczeń biskupów i opatów.⁹ To wyłączenie było niczym innym jak pośrednim stwierdzeniem, że posiadacze mens biskupich oraz opackich nie podpadali pod zarządzenie bulli, ponieważ już skądinąd ciążyło na nich zobowiązanie do świadczeń pierwszorocznych. Inaczej bowiem nie da się wytłumaczyć dyspozycja zawarta w konstytucji papieskiej. Podobne uznanie obciąż-

---

rem w Konstancji żadna z ustaw annatowych nie zajmuje się tym zagadnieniem. W praktyce natomiast akcentowano raczej moment osobowy.

⁷ W r. 1256 przekazał Kurii rzymskiej świadczenia annatowe biskup Iring z Würzburga. Zob. Gottlob, op. cit., s. 76.

⁸ *Borislavus archiepiscopus Gnesnensis servitium commune... et quinque servitia consueta solvere promittit*. MPV, t. I, s. 47. Ścisłe mówiąc nie oznacza to, by przykładów takich nie było wcześniej. Wobec jednak milczenia źródeł należy raczej przyjąć, że jest to faktycznie początek tej praktyki na naszych ziemiach. Poprzednio biskupi w Polsce byli więc najprawdopodobniej zwolnieni z tych świadczeń.

⁹ *...fructibus ad archiepiscopales et episcopales et abbatum regularium mensas spectantibus dumtaxat exceptis...* W. E. Lunt, *First levy of papal annates*, „The American Historical Review”, 18 (1912) 63.

zenia biskupstw i opactw świadczeniami serwicyjalnymi mieści się w pierwszej powszechnej ustawie annatowej zawartej w bulli Jana XXII *Si gratanter* z 1316 r.¹⁰ Wymieniona bulla obejmowała także i Polskę. Dlatego jest to równocześnie pierwsze dotyczące naszego kraju stwierdzenie o podleganiu opłatom serwicyjalnym kościołów biskupich oraz opackich. Podobne wzmianki zawierają niektóre późniejsze pisma papieskie dotyczące annat w Polsce.¹¹

Obciążenie biskupstw i opactw taksami serwicyjalnymi po raz pierwszy w sposób pozytywny stwierdzono na soborze w Konstancji (1414—1418). Uwidacznia to zarówno ogólny projekt reform przedstawiony przez Marcina V soborowi¹², jak i konkordaty zawarte z poszczególnymi nacjami.¹³ Konkordat zawarty z nacją niemiecką wiążący także i Polskę stawia wobec naszego kraju tę samą zasadę, której mocą biskupi oraz opaci są obciążeni płatnością serwicyjów.¹⁴

Pokonstancyjne ustawodawstwo annatowe mieszczące się w bullach i konstytucjach papieskich zatarło różnicę pomiędzy opłatami pierwszorocznymi z wyższych i niższych stanowisk kościelnych. Konsekwentnie do tego nie przeciwstawiało ono płatników jednych i drugich świadczeń. Na skutek tego kościoły biskupie i opactwa występowały już w tym ustawodawstwie jako płatnicy annat na równi z beneficjami niższymi¹⁵.

Wiernym odzwierciedleniem wyrażonej w prawie pisanym za-

¹⁰ Przy wyliczeniu w bulli płatników annat znajduje się wyraźne wydzielenie spośród nich kościołów biskupich i opackich. *Ceterum volumus... ut deputatio nostra nullatenus extendatur ad archiepiscopales et episcopales ecclesias nec ad abbatias regulares...* MPV, t. I, s. 45.

¹¹ Np. w bulli annatowej wystosowanej do biskupów polskich przez Jana XXII w 1325 r. kościoły biskupie oraz opackie są potraktowane jako wolne od tej kategorii świadczeń. Zob. *Vetera Monumenta Poloniae et Lituaniae* (skrót: VMPL), t. I, s. 221. W dotyczącym annat piśmie Klemensa VI do biskupa krakowskiego Jana Grotowego z 1343 r. jest wyraźne zastrzeżenie, że annatom tym nie podlegają biskupstwa i opactwa. MPV, t. I, s. 423.

¹² *...de ecclesiis et monasteriis virorum dumtaxat vacantibus et vacaturis solventur pro fructibus primi anni... summae pecuniarum... quae communia servitia nuncupantur.* HL, t. VII-1, s. 493.

¹³ Tamże, s. 546, 551, 557.

¹⁴ Tamże, s. 546.

¹⁵ Zob. np. motu proprio Klemensa X z 1671 roku *Postquam nonnullae. Magnum Bullarium Romanum* (skrót: MBR), t. V, s. 575. To utożsamianie płatników wszystkich kategorii annat występuje także w źródłach oraz literaturze polskiej i to począwszy już od XV w.

sady była praktyka. Wykazuje ona, że kandydaci na katedry biskupie oraz mensy opackie przekazywali skarbowi papieskiemu tytułem pierwszorocznych dochodów dwojaki rodzaj świadczeń annatowych, a mianowicie serwicja wspólne i serwicja małe.¹⁶

Od ogólnej zasady opiewającej, że wyższe stanowiska kościelne obciążone są płatnością serwicjów, istniał jeden wyjątek. Dzięki niemu zwolnione były od tego obowiązku beneficja konsystorialne nisko uposażone a więc ubogie. Przyjęła się praktyka, że za takie uważano beneficja, których roczne dochody nie przekraczały wartości 100 florenów złotych.¹⁷ Wyjątek ten potwierdza się także odnośnie do Polski¹⁸.

Drugą kategorię płatników annatowych stanowiły beneficja mniejsze, niekonsystorialne. Przepisy prawne dokładnie określają, które spośród wielu niższych beneficjów podlegały świadczeniom pierwszorocznych dochodów.

W skali ogólnokościelnej do soboru w Konstancji obowiązywało oznaczenie zakresu płatników podane przez Jana XXII w bulli *Si gratanter* z 1316 r. Ustawodawca wyliczył w niej wszystkie niższe stanowiska, które obciążył annatami i postawił zasadę podstawową, że należą tutaj wszelkie beneficja duszpasterskie i nieduszpasterskie¹⁹. Dalej, wyliczył poszczególne rodzaje

¹⁶ Tak np. w 1318 r. biskup kamieński Konrad zobowiązał się do zapłacenia dwojakiego rodzaju serwicjów. *Conradus episcopus Caminensis pro suo communi servitio... et quinque servitia consueta... solvere promittit*. MPV, t. I, s. 52. Podobnie dwojaki rodzaj świadczeń annatowych zapłacił w 1346 r. opat tyniecki Henryk. *Henricus abbas monasterii Tinencensis pro suo communi servitio camerae necnon quattuor servitiis quitatur*. MPV, t. II, s. 28. Jest rzeczą charakterystyczną, że w zakresie praktyki zachowano odrębność annat z wyższych i niższych stanowisk. Kurialne księgi skarbowe wykazują, że biskupstwa i opactwa bez przerwy reprezentowały ten rodzaj płatników, których świadczenia nosiły miano serwicjów wspólnych i serwicjów małych. Zob. *Polonica ex libris „Obligationum et Solutionum” Camerae Apostolicae ab a. 1373* (skrót: *Polonica*), J. Lisowski, Romae 1960, s. 231, 259; n. 626, 696.

¹⁷ Kirsch op. cit., s. 12. Pugliese, op. cit., s. 14. Odnośnie opactw wyraża tę zasadę konstytucja Pawła II *Decret Romanum Pontificem* z 1469 r. *Monasteria... quorum fructus... ad summam centum florenorum auri de Camera... ascendunt annuatim*. MBR, t. I, s. 401.

¹⁸ W r. 1355 został wyniesiony na stolicę przemyską biskup Mikołaj. Z powodu ubóstwa mensy został zwolniony ze świadczeń annatowych. Złożył jednak przyrzeczenie, że w wypadku uposażenia biskupstwa powyżej 100 florenów dochodowości rocznej, przekaże Kurii należne annaty. MPV, t. II, s. 80, n. 117. Ta aluzja do 100 florenów jest najwyraźniej dowodem działania u nas tej wyjątkowej zasady.

¹⁹ *...omnium et singulorum beneficiorum ecclesiasticorum cum cura vel sine cura...* MPV, t. I, s. 44, n. 45. F. Baix, *La Chambre Apostolique*

beneficjów a mianowicie: personaty, godności, urzędy, wszelkie kościoły, klasztory (oczywiście nie opactwa), prioraty, wreszcie inne beneficja kościelne, zakonne i niezakonne, wyjęte i niewyjęte²⁰. Wedle tej ogólnej zasady płatnikami annat miały być wszystkie beneficja niższe, jak: dekanaty wiejskie, kościoły parafialne, wikariaty, kapelanie, altarie, godności, kanonie w kapi tułach katedralnych i kolegiackich oraz wszelkiego rodzaju urzędy kościelne. Jeżeli chodzi o stanowiska zakonne, to wszystkie te, które były zrównane z beneficjami kościelnymi, a które miały oddzielne dochody od mens opackich, jak: prioraty, prepozytury, komendy, szpitale i domy zakonne²¹.

Papież postawił jednak drugą zasadę, która miała charakter wyjątku od poprzedniej. Wyliczył bowiem te stanowiska, które na mocy jego wyraźnej dyspozycji miały być wolne od płatności pierwszorocznych dochodów. Były to przede wszystkim beneficja nisko uposażone, tak, że ich roczna dochodowość nie przekraczała 6 grzywien srebrnych; ponadto beneficja, do których opróżnienia doszło na skutek zamiany; następnie różne wikarie czy kapelanie, które powstały dla pełnienia służby bożej za zmarłych, którzy przeznaczyli w tym celu uposażenie dla duchownych; wreszcie codzienne dystrybucje, aniwersarze oraz dochody mające jakieś określone przeznaczenie²².

Do tych podstawowych zasad prawnych doszły jeszcze inne, które znamy z późniejszych zarządzeń papieskich lub z praktyki

---

et les Libri Annatarum de Martin V (1417—1431), Bruxelles — Rome 1947, s. CDXXXIX.

²⁰ *...personatum et dignitatum et officiorum quarumlibet ecclesiarum, monasteriorum, prioratum et aliorum locorum ecclesiasticorum tam secularium quam regularium, exemptorum et non exemptorum...* MPV, t. I, s. 44, n. 45.

²¹ *B a i x*, op. cit., s. CDXL.

²² *Ceterum volumus et auctoritate presentium declaramus, ut deputatio nostra huiusmodi nullatenus extendatur ad... beneficia illa, quorum fructus redditus et proventus annui valorem sex marcharum argenti non excedant, et quae ex permutationis causa vacare contingat, nec etiam ad vicarias seu capellanas ut plurimum a decedentibus secundum morem diversarum ecclesiarum institutas ad missas pro ipsis decedentibus celebrandas certis constitutis redditibus presbytero inibi celebranti seu aliis ut diurnis vel nocturnis canonicis horis intersint, nec etiam ad cotidianas distributiones quarumcumque ecclesiarum seu anniversaria seu obventiones, quae ad certum quid deputare noscuntur.* MPV, t. I, s. 45, n. 45. *Bulla Si gratanter.*

pobierania annat. W ten sposób od Klemensa VI (1342—1352) nie podlegały tym świadczeniom stanowiska uposażone poniżej 10 małych franków turyńskich²³. Od r. 1334, zwolnione od annat w bulli *Si gratanter* kościoły wikarialne czy kapelanie ufundowane dla pełnienia służby bożej za zmarłych, pozostały nadal takimi, o ile ich fundacyjne dochody nie przewyższały 20 małych franków turyńskich w stosunku rocznym²⁴. Od r. 1319 za wolne od annat miały uchodzić altarie uposażone dochodami zwyczajnymi oraz czynszowymi dla odprawiania przy nich w pewne dni tygodnia mszy oraz uczestniczenia w katedralnych godzinach kanonicznych, o ile ich roczne dochody nie przewyższały 20 małych franków turyńskich²⁵. Od r. 1319, wedle wyjaśnienia papieża, pod wolne od annat codzienne dystrybucje chórowe nie należy podciągać dodatkowych przydziałów w naturze oraz gotówce, jakie w niektórych kapitułach dawane są co tydzień lub co miesiąc nawet nieobecny kanonikom²⁶. Zwolnione zostały od annat dobra ziemskie należące do cystersów oraz innych zakonów regularnych, którymi zarządzali administratorzy odwołałni przez swoich przełożonych²⁷. Wyjęci zostali także spod tych świadczeń bracia szpitalnicy św. Jana Jerozolimskiego²⁸. Wreszcie praktyka annatowa

²³ *Ceterum volumus... quod reservatio et declaratio supradicte nullatenus extenderentur ad... beneficia, quorum fructus redditus et proventus annui verum valorem decem librarum Turonensium parvorum non excedunt.* Tamże, t. I, s. 423, n. 213.

²⁴ *Dummodo viginti librarum Turonensium parvorum valorem annum non excederent...* MPV, t. I, s. 423, n. 213.

²⁵ *In altaribus dotatis certis feudis usuaticis seu censibus ut inibi capellanus celebrare debeat pro dotantium animabus certis vicibus singulis septimanis et in ecclesia cathedrali horis interesse divinis, dummodo valor annuus ipsarum altarium summam viginti librarum Turonensium parvorum non excedat.* H. V. Sauerland, *Urkunden und Regesten zur Geschichte der Rheinlande aus dem Vatikanischen Archiv*, Bonn 1905, t. I, n. 516.

²⁶ *cum in aliquibus ecclesiis... panis et potus pro cotidianis distributionibus... canonicis et personis de prebendarum ipsarum corporibus pro die qualibet deputentur et etiam interdum certa quantitas bladii et quantodue certa pecunie summa et aliquando alterum pro altero pro singulis mensibus vel hebdomadis etiam canonicis absentibus exhibeantur et etiam persolvantur, declaramus... illam bladii quantitatem et pecunie summam... non debere pro cotidianis distributionibus computari, sed illam tantum que prefatis canonicis cotidie pro diurnis et nocturnis horis distribuitur sine fraude.* Tamże, t. I, n. 508.

²⁷ Sauerland, op. cit., t. I, n. 508.

²⁸ *Lettres communes de Jean XXII* (skrót: LC), ed. G. Mollat, Paris 1904, t. II, n. 7648.

z terenu Niemiec wykazuje, że nie płaciły annat beneficja podlegające prawu laickiego patronatu ²⁹.

Podstawą prawną zobowiązania annatowego dla wymienionych beneficjów był początkowo ich wszelki wakans, poza opróżnieniem powstałym z zamiany ³⁰. W tym zakresie wszakże nastąpiła niebawem zmiana. Już bowiem Jan XXII w latach 1326—1334, zarządzając annaty we Francji i Niemczech uznał jako zasadę, że poddane są opłatom pierwszorocznym te beneficja, które należą do nadawstwa Stolicy Apostolskiej ³¹. Zasada ta pozostała już niewzruszona. Pomniejszono to znacznie zakres płatników, gdyż już nie wszelkie, ale jedynie w ten sposób opróżnione stanowiska zaczęły podlegać annatom, których prowizja była zarezerwowana papieżowi.

Bardzo doniosłe zmiany w zakresie płatników annat wprowadził sobór w Konstancji (1414—1418). W jego bowiem wyniku doszło do zawarcia konkordatów pomiędzy papieżem a poszczególnymi nacjami, które w nim uczestniczyły. W umowach konkordatowych znalazło wyraz poważne ograniczenie płatników świadczeń pierwszorocznych. Mianowicie przyjęto w nich zasadę, że te tylko beneficja będą obciążone annatami, które podlegają nadawstwu Stolicy Apostolskiej, wyjąwszy prowizję w drodze zamiany oraz na sposób ekspektatyw, jak również beneficja, których roczne dochody nie przekraczają wartości 24 florenów złotych ³².

Powyższe zasady pozostały niezmienione same w sobie. Zakres płatników annat ulegał jednak stopniowemu zacieśnieniu w ciągu XV i XVI w., na skutek wzrostu uprawnień prowizyjnych zwyczajnych kolatorów kosztem nadawstwa papieskiego ³³. Najważ-

²⁹ Za czasów Klemensa VI (1342—1352) jeden z kolektorów niemieckich zaznacza w swych rachunkach: *nihil recepti quia ecclesia... spectat ad patronum laicum*. J. P. Kirsch, *Die päpstlichen Kollektorien in Deutschland*, Paderborn 1894, s. 126, 268; 278—280.

³⁰ *...que ubicumque et qualitercumque etiam si apud Sedem Apostolicam vacare... contigerit...* MPV, t. I, s. 44, n. 45.

³¹ LC, t. VII, s. 385, 388; n. 42398, 42430; t. VIII, s. 279, n. 45319. Ch. Samaran, G. Mollat, *La fiscalité pontificale en France au XIV siècle*, Paris 1905, s. 25.

³² *De ceteris autem... beneficiis... quae auctoritate Sedis Apostolicae conferuntur vel providebitur in eisdem preter quam vigore gratiarum expectativarum aut causa permutationis. De beneficiis vero, quae valorem 24 florenorum de camera non excedunt, nihil solvatur*. HL, t. VII-1, s. 493, 546, 551.

³³ W ciągu XV i XVI wieku kolatorzy zwyczajni otrzymywali liczne prerogatywy prowizyjne odnośnie niższych beneficjów. Nosiły one nazwę

niejszym jednak momentem, który na wielką skalę zacieśnił stan liczbowy płatników było konstancjeńskie kryterium 24 florenów. W praktyce bowiem pobierania annat przyjęła się odtąd zasada, że tylko bardzo nieliczne beneficja niższe odpowiadają tej normie uposażenia. Ogół zaś niższych stanowisk kościelnych oceniano na mniejszą wartość. Stąd też świadczenia annatowe z niższych beneficjów faktycznie stały się odtąd rzadkie i przestały odgrywać role³⁴.

W stosunkach polskich sprawa zakresu płatników annat z beneficjów niższych opierała się prawie całkowicie na podanych wyżej zasadach przejętych z ustawodawstwa ogólnego. Należy tu jedynie podkreślić odrębności mniejszej wagi. I tak, podstawę prawną dla tych świadczeń ujmowano tu przez jakiś czas szerzej niż na Zachodzie. Podczas gdy np. we Francji już w 1326 r. przyjęło się, że annatom podlegają beneficja niższe nadawane przez papieża, to u nas zasadę tę wprowadził dopiero papież Klemens VI w 1343 r.³⁵ Przedtem zaś opłaty pierwszoroczne ciążyły na beneficjach nadawanych także przez kolatorów zwyczajnych³⁶. Drugą odrębnością zwiększającą zakres płatników było poddanie u nas annatom tych dóbr, których dochody szły na codzienne dystrybucje chórowe. W przeciwieństwie do całkowitego ich wyjęcia wyrażonego w bulli *Si gratanter* (1316 r.), w następnych konstytucjach annatowych dla Polski, wymienione dochody były obciążone świadczeniami pierwszorocznymi, o ile według praktyki dystrybucje takie szły także dla duchownych nieobecnych w chó-

---

tak zwanych alternatyw miesięcznych (*alternativa mensium*), na mocy których *Stolica Apostolska* nie ingerowała w obsadę niższych stanowisk w niektóre miesiące roku. Ponieważ podstawą prawną płatności annat była prowizja papieska, zatem *alternativa mensium* działała ograniczająco na zakres płatników tych świadczeń. Zob. J. Brzeziński, *O konkordatach Stolicy Apostolskiej z Polską w XV w.*, Kraków 1893, s. 8—10.

³⁴ Z. B. Van Espen, *Iuris ecclesiastici opera omnia*, Lovanii 1732, p. II, tit. 24, c. 4, n. 25—27. G. Philips, *Kirchenrecht*, Regensburg 1854, t. V, s. 583. L. Winowski, *Annaty*.

³⁵ Klemens VI wyraził to w piśmie do biskupa krakowskiego Jana Grota: *... omnium et singulorum beneficiorum ecclesiasticorum que apud Sedem Apostolicam vel ubicumque alibi ad dispositionem nostram ex generali vel speciali nostra vel predecessorum nostrorum Romanorum Pontificum reservatione spectantia... vacare contingeret*. MPV, t. I, s. 422, n. 213.

³⁶ Wyraża to bulla *Si gratanter* z 1316 r. oraz specjalnie dla Polski wydana bulla *Dum levamus* z 1325 r. Tamże, t. I, s. 45, n. 45. VMPL, t. I, s. 220, n. 345.

rze³⁷. Poza tymi wyjątkami zasady prawne dotyczące zakresu niższych beneficjów podległych annatom, były w Polsce zgodne z ogólno-kościelnymi.

Trzecią wreszcie i ostatnią kategorię płatników annat stanowiły różnego rodzaju osoby prawne oraz instytucje, do których wcielane były beneficja niższe³⁸. Zakres płatników obciążonych tym rodzajem annat, przepisy prawne ujmują jak najszerszej. Od pierwszej zawierającej je konstytucji papieskiej z 1469 r.: *Decet Romanum Pontificem*, aż po ostatnie dotyczące tej materii motu proprio Klemensa X z 1671 r.: *Postquam nonnullae*, sprawa ta postawiona jest tak, że wszelkie osoby moralne, do których przez Stolicę Apostolską zostały przyłączone jakieś beneficja kościelne, mają obowiązek świadczyć skarbowi papieskiemu co 15 lat ustalone przy tej okazji taksy annatowe zwane „kwindenia”. Przyjęto tu również konstancjeńską zasadę, że płatności te ciążyą o tyle o ile roczne dochody inkorporowanych beneficjów przewyższają wartość 24 dukatów złotych³⁹.

Reasumując powyższe wywody na temat zakresu płatników annat należy stwierdzić, że na mocy prawa świadczenia te obciążały: 1. mensy biskupie; 2. opactwa zarówno tytularne jak i komendataryjne; 3. zasadniczo wszelkie beneficja niższe, zarezerwowane prowizji Stolicy Apostolskiej (jedynie początkowo, tj. do r. 1326, a u nas w Polsce do r. 1343, nadawane także przez kolarów zwyczajnych) z następującymi wyjątkami: a) beneficja nisko uposażone, tj. o dochodzie rocznym określonym od r. 1316 poniżej 6 grzywien srebrnych, od r. 1342 poniżej 10 małych franków turyńskich, od r. 1418 poniżej 24 florenów złotych; b) beneficja patronatu laickiego; c) od r. 1316 wszelkie fundacyjne kościoły wikarialne i kapelanie, a od r. 1334 tylko uposażone poniżej 20 małych franków turyńskich w stosunku rocznym; d) altarie fundacyjne nie przewyższające rocznymi dochodami 20 małych

³⁷ ...quod reservatio et deputatio nostra huiusmodi nullatenus extendatur ad... ordinarias distributiones quarumcumque ecclesiarum... nisi ad illas, que eis qui sunt in civitate vel loco presentes consueverint, quamvis horis non intersint canonicis elargiri. VMPL, t. I, s. 423, n. 213.

³⁸ W r. 1469 Paweł II wydał konstytucję *Decet Romanum Pontificem*, w której ustanowił nową formę annat — „kwindenia”. Miały one być przekazywane Kurii papieskiej co 15 lat z beneficjów niższych inkorporowanych osobom prawnym. MBR, t. I, s. 401. Mahon, op. cit., s. 169—170. S. Goyneche, *Annata*, W: *Enciclopedia cattolica*, t. I, col. 1368.

³⁹ MBR, t. I, s. 400—401; t. V, s. 556—559.

franków turyńskich; e) codzienne dystrybucje, aniwersarze oraz dochody mające określone przeznaczenie (u nas w Polsce dystrybucje codzienne nie były wyjęte, o ile ze zwyczaju szły także dla nieobecnych w chórze kanoników); f) beneficja opróżnione w drodze zamiany; g) od r. 1418 beneficja nadawane w drodze ekspektatyw; h) dobra ziemskie należące do cystersów i innych zakonów regularnych, zarządzane przez czasowych administratorów odwoławczych przez swoich przełożonych; i) beneficja należące do braci szpitalników św. Jana Jerozolimskiego; 4. osoby moralne, jak zakony, zgromadzenia, kapituły, kolegiaty i inne, do których powagą papieską inkorporowano jakiejś beneficja, o ile te nie były z innego tytułu wyjęte od obowiązku płatności annat.

2. WYMIAR PŁATNOŚCI ANNATOWYCH

Annaty w najogólniejszym określeniu stanowią opłaty na rzecz papieża i obejmują dochody pierwszego roku tych beneficjów, które nadaje Głowa Kościoła. W samym więc pojęciu tych świadczeń mieści się ściśle ich powiązanie z rocznymi dochodami beneficjalnymi. Dochody jednak roczne stanowiły tylko punkt wyjścia w ustalaniu wysokości tych opłat, innymi słowy, były one podstawą dla ich wymiaru. Wymiar ten otrzymywano w dwojaki sposób.

Podstawowym i głównym sposobem oznaczania płatności annatowych były ustalone i zapisane w księgach kurialnych taksy rocznych dochodów beneficjalnych oszacowanych dla potrzeb papieskiej dziesięciny⁴⁰.

W wypadku nie przeprowadzonej taksacji dziesięcinnej odnośnie do jakiegoś beneficjum, jego opłatę annatową ustalano na podstawie oszacowanych dochodów jednego roku, po odciążeniu

⁴⁰ Świadczenia dziesięcinne papież nakładali na beneficjatorów w nadzwyczajnych potrzebach od początku XIII w. Pierwszymi np. dziesięcinami były dziesięciny krzyżowe — *in subsidium Terrae sanctae*. Znane są także dziesięciny o bardziej ogólnym określeniu — *pro oneribus Romanae ecclesiae*. Dla stworzenia rzetelnych podstaw tych świadczeń Stolica Ap. wysyłała swych ludzi na cały katolicki świat celem oszacowania dochodów beneficjalnych — *taxatio ad decimam*. Zob. Samaran, Mollat, op. cit., s. 12—13.

od ich globalnej wartości kosztów potrzebnych na pokrycie ciężarów i wydatków danego stanowiska ⁴¹.

To podwójne kryterium wymiaru świadczeń annatowych ujawniło się po raz pierwszy w pobieraniu dochodów pierwszorocznych z niższych beneficjów zarządzonych w Anglii przez Klemensa V w 1306 r. ⁴² Papież Jan XXII, wydając w 1316 r. ogólno-kościelną ustawę annatową, wziął pod uwagę jedynie te niższe beneficja, które zostały objęte taksacją dziesięciną. Sformułował przy tym zasadę, że taksa dziesięcinna stanowi równocześnie podstawę płatności annatowej, Pozostała zaś część dochodów, w ujęciu papieża, ma służyć beneficjatu na pokrycie koniecznych wydatków i kosztów. Zasadzie tej jednakże ustawodawca przeciwstawił drugą regułę, mającą jak gdyby charakter wyjątku. W jej sensie kolektorzy annat byli władni wedle swojego uznania ustaloną takse dziesięciną pozostawić beneficjatu dla poniesienia ciężarów, a tytułem pierwszorocznych dochodów pobrać zbywającą resztę — tak zwane *residuum* ⁴³. Beneficjat miał tu jednak zagwarantowane szanse obrony swych interesów. Na wypadek bowiem gdyby się czuł pokrzywdzonym, papież przyznawał mu prawo rezygnacji z całości dochodów pierwszorocznych. Wówczas poborcy annat musieli uznać taką decyzję i z przejętych całych dochodów pokryć takse annatową oraz wszelkie ciężary związane z odnośnym urzędem beneficjatu ⁴⁴.

⁴¹ G. Mollat, *Les papes d'Avignon*, Paris 1912, s. 368.

⁴² Taksację beneficjów przeprowadzono tam w roku 1291 dla dziesięciny nałożonej przez Mikołaja IV na wyprawy krzyżowe. Ustalone wówczas taksy służyły kolektorom jako norma przy pobieraniu annat. W wypadku taksacji kolektorzy przeprowadzali każdorazowo oszacowanie wartości dóbr beneficjalnych. Zob. Lunt, l. c., s. 59—60.

⁴³ *...quodque predicti fructus redditus et proventus ecclesie iuxta taxationem decime persolvantur et a collectoribus recipiantur eisdem, ut scilicet summam pro qua unumquodque beneficiorum ipsorum in decime solutione taxatur. Dicti collectores exigant atque recipiant totali residuo obtinentibus huiusmodi beneficia remansuro, nisi forte collectores predicti residuum huiusmodi pro nobis et camere nostre percipere et habere maluerint et obtinentibus beneficia supradicta ad supportandum eorum onera et ad sustentationem habendam summam pro qua ipsa beneficia taxantur in decima remanere.* MPV, t. I, s. 45, n. 45.

⁴⁴ *Nos enim predictos collectores percipiendi utrumlibet predictorum scilicet taxationem ipsam vel residuum antedictum habere volumus potestatem, ita tamen quod quicquid iidem collectores elegerint, beneficiorum ipsorum onera debeant ipsa beneficia obtinentes, pro ea parte quam prefati collectores eis dimiserint totaliter supportare, nisi forte ipsi obtinentes huiusmodi beneficia, fructus redditus et proventus omnes dimittere vellent*

W latach 1342—1349 częstym zjawiskiem było takie właśnie ustosunkowanie się do annat beneficjatorów polskich⁴⁵.

Jakkolwiek by nie było, to należy stwierdzić, że w rozumieniu bulli *Si gratanter* podstawą wymiaru opłat annatowych była taksa dziesięcinna beneficjów. W bulli tej jednak istniała luka. Mianowicie nie zostały podane kryteria wymiaru opłat annatowych z tych beneficjów, które nie były objęte taksacją dziesięciną, nie mając w ten sposób ustalonej prawnie szacunkowej wartości rocznych dochodów.

Zarządził temu niebawem ten sam papież Jan XXII w wydanej następnego r. 1317 konstytucji *Suscepti regiminis*. Założeniem konstytucji było podać zasady dotyczące podziału jednorocznych dochodów wszelkich opróżnionych beneficjów pomiędzy obejmującego je tytułata a tych, którzy mają do nich prawo z tytułu annat⁴⁶. W ten sposób w zakresie wytycznych konstytucji znalazły się także annaty świadczone na rzecz Stolicy Apostolskiej. Papież podał tam dwie zasady prawne. Pierwsza z nich dotyczyła świadczeń annatowych z tych beneficjów, dla których została ustalona taksa dziesięcinna. Taksa ta według papieża ma stanowić podstawę dla wymiaru płatności annatowych, zgodnie z wytycznymi bulli *Si gratanter*⁴⁷. Druga zasada odnosiła się do tych beneficjów, które nie zostały objęte taksacją dziesięciną. W takim wypadku dochody jednoroczne mają ulec podziałowi na dwie równe części, z których jedna przypada odbiorcy annat, druga zaś beneficjatorowi

---

collectoribus antedictis, quo casu collectores ipsi habebunt huiusmodi beneficii quoad curam animarum si eis immineat necnon et in divinis officiis et sacramentorum administratione facere per personas idoneas deserviri... ac cetera eis incumbentia onera supportari. ACA, t. I, s. 45, n. 45.

⁴⁵ Zjawisko to spowodowało nawet specjalną interwencję papieża Klemensa VI, który w r. 1349 wystosował w tej sprawie pismo do swego kolektora w Polsce Arnalda de la Caucina. Poleciał mu w nim, by w pobieraniu annat dawał dłuższe terminy czasowe beneficjatom, ażeby byli w stanie wywiązać się z płatności i nie pozostawiali swych beneficjów na przeciąg całego roku do dyspozycji kolektorów. W takiej bowiem sytuacji, ci ostatni mając wiele zajęć, nie mogą należycie zarządzić potrzebom duszpasterskim opuszczonych kościołów. MPV, t. II, s. 47, n. 48.

⁴⁶ Konstytucja pojmuje więc szerzej zasady wymiaru płatności jednorocznych dochodów niż odnośnie samych annat papieskich. Na mocy bowiem różnych statutów, przywilejów oraz zwyczajów partykularnych, uprawnienia do pobierania annat mieli kolatorzy zwyczajni. Do nich więc przede wszystkim stosuje swe zarządzenia autor konstytucji.

⁴⁷ *Et hoc in ecclesiis et partibus illis, in quibus beneficia maiora et alia quae ad solutionem decime sunt taxata volumus observari.* Extravag. Jo. XXII, tit. I, c. 2.

na poczet zaspokojenia ciężarów związanych z dawnym stanowiskiem kościelnym ⁴⁸.

Wymienione zasady stanowiły podstawę dla wymiaru płatności annatowych aż do soboru w Konstancji i to zarówno jeśli chodzi o beneficja wyższe i niższe. Konstytucja bowiem *Suscepti regiminis* obejmuje jedne i drugie stanowiska kościelne ⁴⁹.

Zachodzi jednak pytanie, jakie zasady stosowano przy wymiarze annat z beneficjów wyższych czyli serwicjów wspólnych przed ukazaniem się powyższej konstytucji. Ten bowiem rodzaj annat sięga swoimi początkami połowy XIII w. Otóż wydaje się, że słusznie twierdzi J. P. Kirsch, iż zasady wyrażone przez Jana XXII w konstytucji z 1317 r. nie były nowością ale miały już uprzednio zastosowanie w praktyce zwyczajowej. Z chwilą przyjęcia ich do wymienionej konstytucji zmieniły tylko swój charakter, stając się prawem pisanym ⁵⁰. Rozwijając dalej myśl niemieckiego uczonego należy powiedzieć, że ustalanie płatności serwicjów wspólnych przed ukazaniem się konstytucji *Suscepti regiminis* opierano na tych samych zasadach, to znaczy w braku taksy szacunkowej domagano się połowy faktycznych dochodów jednego roku ⁵¹.

W zawartych w 1418 r. pomiędzy Marcinem V i nacjami konkordatach uzgodniono dwojaką podstawę wymiaru opłat annatowych. Mianowicie dla serwicjów wspólnych przyjęto takse dziesięciną, oznaczoną w księgach Kamery Apostolskiej, dla annat zaś z niższych beneficjów faktyczną dochodowość jednego roku ⁵².

⁴⁸ *...in illis vero ecclesiis et partibus in quibus decimarum taxatio non est facta, servetur quod fructus et obventiones beneficii tunc vacantis quod decimam solvere consuevit, per medium dividantur: quorum medietatem habeat is cui annalium per alterum de predictis modis per alterum est concessa. Reliquam vero medietatem percipiat ille cui beneficium est concessum pro sustentatione sua et aliis ecclesie oneribus supportandis.* Extravag. Jo. XXII, tit. I, c. 2.

⁴⁹ *Et hoc in ecclesiis et partibus illis in quibus beneficia maiora et alia... volumus observari.* Tamże.

⁵⁰ *Die päpstlichen Annaten in Deutschland während des XIV Jahrhunderts,* Paderborn 1903, s. XI.

⁵¹ Takie domniemanie wydaje się znajdować pewne potwierdzenie w obradach soboru w Vienne (1311 r.), w czasie których domagano się, ażeby przy pobieraniu annat pozostawiono beneficjatarowi część dochodów na utrzymanie, oraz by tytułem tych świadczeń nie pobierano większej opłaty niż tę, którą przewiduje taksa dziesięcinna. Zob. P. Ehrle, „Archiv und Literatur für Kirchengeschichte des Mittelalters”, 4 (1888) 412.

⁵² *De ecclesiis et monasteriis... solventur pro fructibus primi anni... summae pecuniarum in libris camerae Apostolicae taxatae quae communia*

Przyjęte w konkordatach pokonstancjeńskich zasady prawne wymiaru opłat annatowych nie uległy już później żadnej zmianie.

Jeżeli chodzi o powstałą w 1469 r. nową kategorię annat, zwanych kwindenia, należy zwrócić uwagę, że co dotyczy ich wymiaru, obowiązywały te same zasady, które regulowały wymiar annat z beneficjów niższych. Zdecydowanie przemawia za tym fakt, że powołująca do istnienia ten rodzaj świadczeń bulla Pawła II nie wnosi żadnych nowych przepisów w tej dziedzinie. Owszem, oznacza ona kwindenia tym samym mianem, jakim określone są opłaty pierwszoroczne z niższych stanowisk kościelnych, nazywając je *annatam sive medios fructus unius anni*⁵³.

Ten rodzaj annat, który nosi miano serwicjów małych nie posiada w dziedzinie ustawodawstwa żadnych przepisów dotyczących ich wymiaru. Ich wysokość kształtowała się przeto wyłącznie na tle praktyki. W jej świetle wielkość poszczególnych serwicjów małych pozostawała w zależności od towarzyszących im serwicjów wspólnych, jako też od ilości kardynałów biorących udział w konsystorzu, na którym nadawano dane stanowisko. Słusznie bowiem zauważa J. Ptaśnik, że wysokość jednego małego serwicjum odpowiadała tej kwocie, jaka z serwicjum wspólnego przypadła na jednego kardynała⁵⁴. Nie da się więc tutaj ustalić jakichś niezmiennych reguł, lecz można co najwyżej zwrócić uwagę na pewne średnie i przeciętne dane w tej dziedzinie. Tak np. za pontyfikatu Bonifacego VIII (1294—1303) serwicjum małe stanowiło przeciętnie 1/20 część serwicjum wspólnego. Później stosunek ten się zmienił. Za Jana XXII (1316—1334) przeciętnie serwicjum małe było 1/9 częścią serwicjum wspólnego, i tak mniej więcej pozostało⁵⁵.

---

servitia nuncupantur... De ceteris autem beneficiis quae auctoritate Sedis Apostolicae conferuntur... solvetur valor fructuum primi anni. HL, t. VII-1, s. 493, 546. Tak została sprawa postawiona w konkordacie nacji niemieckiej, a więc i polskiej.

⁵³ MBR, t. I, s. 410.

⁵⁴ *Unum quodque singulum servitium minutum plane illi pecuniae respondebat, quae dividendi ratione adhibita, singulo cardinali solvebatur; ita ut quo plures cardinales fructuum participes essent, eo tenuiorem fructus particulam adipisci viderentur.* MPV, t. I, Praefatio, s. XIV. Za Ptaśnikiem powtarza tę opinię G. Mollat, *La collation des bénéfices ecclésiastiques à l'époque du pape d'Avignon (1305—1378)*, Paris 1921, s. 83. Serwicja wspólne dzielono na dwie części, z których jedna przypadła papieżowi, druga kardynałom. Tę ostatnią część dzielono pomiędzy poszczególnych członków Świętego Kolegium.

⁵⁵ Zob. Mahon, op. cit., s. 98.

Dopiero 23 listopada 1470 r. Paweł II wprowadził tu jednolitą stopę wymiarową. Postanowił bowiem, że w przyszłości wysokość małych serwicjów ma być ustalana wedle przyjętego domniemania jak gdyby w każdym konsystorzu prowizyjnym uczestniczyła jednakowa ilość — 14 kardynałów⁵⁶.

Podane przepisy prawne określające sposoby wymiaru płatności annatowych były zasadniczo stosowane w praktyce. Zdarzały się jednak pewne od nich odchylenia. Zwłaszcza zaś jak chodzi o taksy serwicjów wspólnych, ich wysokość odpowiadała mniej więcej 1/3 części faktycznych dochodów jednego roku⁵⁷. Ponieważ uposażenie poszczególnych beneficjów ulegało niejednokrotnie zmianom, dlatego oparte na nim taksy annatowe również się zmieniały⁵⁸.

Omówione zasady prawne, określające kryteria wymiaru płatności annatowych działały także na terenie Polski. Moment zmienności taks annatowych można u nas przeciętnie ująć w ich dowolnym lecz systematycznym wzroście.

Jeżeli chodzi o stanowiska niższe za mało jest informacji źródłowych, by sporządzić pełny wykaz polskich taks annatowych. Można jedynie ukazać niektóre z nich, opierając się na znanych nam sporadycznych faktach wpłat. Taki niezupełny i bardzo dorywczy wykaz, jakkolwiek nie da nam wszechstronnego obrazu sytuacji płatniczej, ukaze jednak przykładowo wysokość taks annatowych, ciążących na poszczególnych rodzajach beneficjów. Poprzez analogię zaś ułatwi nam stworzyć sobie wyobrażenie o przeciętnym faktycznym wymiarze płatności tych świadczeń. W tym celu zestawiam poniżej niektóre polskie beneficja niższe z podaniem terminu oraz wysokości wpłat annatowych:

Dziekania w kapitule krakowskiej	r. 1348	300 florenów
	r. 1413	300 florenów
Prepozytura w kapitule wrocławskiej	r. 1369	500 florenów
Archidiakoniat w kapitule kamieńskiej	r. 1347	76 florenów
Scholasteria w kapitule gnieźnieńskiej	r. 1318	28 florenów
Kanonja w kapitule wrocławskiej	r. 1346	40 florenów
Prepozytura w kolegiacie wiślickiej	r. 1342	68 grzywien
		(= 204 florenów)

⁵⁶ M. Michaud, *Chambre Apostolique*, W: DDC, fasc. 13—14, col. 425. Por. *Polonica*, s. 226—229, n. 613—621.

⁵⁷ Mahon, op. cit., s. 98.

⁵⁸ W takim wypadku przeprowadzono nowe badania i ustalono nową podstawę płatności annatowej. W XIV w. mamy przykłady tego rodzaju nowej taksacji dochodów wyższych beneficjów dla ustalenia płatności serwicjalnej. Zob. tamże, s. 80.

Archidiakoniat sandomierski	wiek XV	20 grzywien (= 60 florenów)
Kustodia w kolegiacie głogowskiej	r. 1318—20	6 grzywien (= 18 florenów)
Kanonia w kolegiacie kruszwickiej	r. 1435	12 grzywien (= 36 florenów)
Altaria św. Jadwigi w kolegiacie sandomierskiej	wiek XV	2 grzywiny (= 6 florenów)
Kościół parafialny w Książnicach, diec. Kraków	r. 1344	12 grzywien (= 36 florenów)
Kościół parafialny w Tarnowie, diec. Kraków	r. 1347	15 florenów
Kościół parafialny w Świniarach, diec. Wrocław	r. 1318—20	0,5 grzywiny (= 1,5 florenów)

Duża rozpiętość wysokości w podanych taksach annatowych, zamykająca się w granicach od 0,5 do 100 grzywien, jest wiernym odbiciem zróżnicowania w uposażeniu niższych beneficjów polskich⁵⁹.

Dokładniejszy obraz na podstawie źródeł możemy stworzyć, jak chodzi o taksy annatowe polskich beneficjów wyższych to jest biskupstw i niektórych opactw.

Płatności serwicjów wspólnych przedstawiały się następująco:

B i s k u p s t w a

1. <u>Gnieźnieńskie</u>	1317—1402 r.	200 florenów
	1402—1437 r.	2.000 florenów
	1437—1794 r.	5.000 florenów
2. <u>Kamińskie</u>	XIV—XVI w.	2.000 florenów
3. <u>Chełmińskie</u>	XIV—XVIII w.	700 florenów
4. <u>Włocławskie</u>	XIV—XVIII w.	1.000 florenów
5. <u>Lubuskie</u>	XIV w.	300 florenów
	XV—XVI w.	300 florenów
6. <u>Krakowskie</u>	1327 r.	3.000 florenów
	1328—1348 r.	1.394 florenów
	1348—1546 r.	3.000 florenów
	1546—1790 r.	3.040 florenów
	1790 r.	1.040 florenów
7. <u>Wrocławskie</u>	1327 r.	4.000 florenów
	1328—1342 r.	1.785 florenów
	1342—1795 r.	4.000 florenów
8. <u>Poznańskie</u>	XIV—XVIII w.	400 florenów
9. <u>Płockie</u>	XIV—XV w.	400 florenów
	XV—XVIII w.	2.000 florenów

⁵⁹ Powyższy wykaz zaczerpnąłem z następujących informacji źródłowych: *Monumenta Poloniae Historica*, (skrót: MPH), t. V (Kraków 1888), s. 1003—1004. MPV, t. I, s. 61—66, n. 73; t. II, s. 23, 28, 32, 169, 308—309 n. 34, 40, 46, 223, 269. *Polonica*, s. 154—155, n. 379.

10. Pomezzańskie	XIV—XVI w.	1.100	florenów
11. Sambijskie	XIV—XVI w.	800	florenów
12. <u>Wilenskie</u>	1415—1403 r.	33,5	florenów
	1453—1507 r.	50	florenów
	1586—1795 r.	750	florenów
		~~33,33~~	~~florenów~~
13. Łuckie	XV—XVIII w.	150	florenów
14. <u>Warmijskie</u>	XV—XVIII w.	150	florenów
15. Przemyskie	XV—XVIII w.	66	florenów
16. Lwowskie	1414 r.	33,33	florenów
	1437—1795 r.	40	florenów
17. Żmudzkie	1427 r.	33,33	florenów
	1471—1795 r.	35	florenów
18. Mołdawskie	1488—1497 r.	33,33	florenów
	1497—1795 r.	33,33	florenów
19. Kijowskie	XV—XVIII w.	300	florenów
20. <u>Chełmskie</u>	XIV w.	33,33	florenów
	XV—XVIII w.	33,33	florenów
21. Kamienieckie	XV—XVIII w.	716,66	florenów
22. Inflanckie	1586—1795 r.	100	florenów
23. Smoleńskie	1586—1795 r.	373,33	florenów
24. Tarnowskie	1785 r.		

O p a c t w a

1. <u>Mogiła — cystersi</u>	w 1398 r.	108,33	florenów
2. <u>Tyniec — benedyktyni</u>	w 1346 r.	136	florenów
	w 1405 r.	108,33	florenów
	w 1411 r.	266,66	florenów
	w 1436 r.	115	florenów
3. <u>Głądy — cystersi</u>	w 1552 r.	800	florenów ⁶⁰

⁶⁰ Wykaz sporządziłem na podstawie informacji źródłowych: MPV, t. I, s. 47, 52, 71, 75, 76, 89, 90—92; n. 47, 56, 71, 77, 78, 85, 106, 107, 109, 111, 113; t. II, s. 37—38, 88; n. 54, 56, 136. *Acta Tomiciana* (skrót: AT), t. XI, s. 111; t. XIV, s. 389. MPH, t. VI, s. 586. *Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis*, (skrót: CDEV), t. I, fasc. 1, s. 378. *Excerpta ex libris manu scriptis Archivi Consistorialis Romani 1409—1590*, (wyd. Korzeniowski J., Cracoviae 1890), s. 5. *Analecta Romana quae historiam Poloniae saec. XVI illustrant ex archivis et bibliothecis excerpta* (skrót: AR), s. 99, 101—106; n. 113, 121, 127, 131, 134—136, 141, 147, 151. *Polonica* s. 12, 22, 43—44, 75—77, 79, 81, 110, 111, 113, 140, 142, 143, 161, 174, 176, 188, 202, 224, 226, 233, 244, 247, 255—256, 259—263; n. 20, 42, 94, 170—172, 177, 180, 184, 185, 189, 252, 260, 263, 333, 336, 338, 339, 393, 436, 443, 445, 510, 609, 611, 614, 618, 630, 657, 664, 677, 684, 685, 687, 689, 693, 697, 699, 701, 703, 704. W. Abraham, *Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach i bibliotekach rzymskich w latach 1896/7 i 1897/8*, Kraków 1899, s. 154, 216, 222. J. P t a ś n i k, *Kolektorzy Kamery Apostolskiej w Polsce Piastowskiej*, Kraków 1907, s. 11—12. L. Kolankowski, *Sprawy polskie przed Stolicą Apostolską w okresie rewolucji religijnej w Niemczech*, „Kwartalnik Historyczny”, 22 (1908) 333. Długosz, 1. c., s. 93. S. G a w ę d a, *Rola finansowa duchowieństwa diecezji krakowskiej w okresie wojny trzynastoletniej*, „Nasza Przyszłość”, 10 (1959) 153. Należy przyznać, że wykaz dotyczący opactw w Polsce jest dosyć skąpy. Niestety tak skąpe są informacje źródłowe na ten temat. Przytoczone jednak przykłady w zupełności wystarczają, ażeby sobie zdać sprawę najogólniej z wymiaru annatowych płatności opackich.

Polskie zaś serwicja małe po ustaleniu się ich wymiaru w 1470 r., przedstawiały się następująco:

1.	Biskupstwo gnieźnieńskie	891 florenów
2.	kamińskie	357 florenów
3.	chełmińskie	125 florenów
4.	włocławskie	178 florenów
5.	lubuskie	62 florenów
6.	krakowskie	535 florenów
7.	wrocławskie	714 florenów
8.	poznańskie	71 florenów
9.	płockie	71 florenów
10.	pomezzańskie	195 florenów
11.	sambijskie	142 florenów
12.	wileńskie	119 florenów
13.	łuckie	6 florenów
14.	warmijskie	71 florenów
15.	przemyskie	26 florenów
16.	lwowskie	17 florenów
17.	żmudzkie	6 florenów
18.	mołdawskie	6 florenów
19.	kijowskie	6 florenów
20.	chełmskie	6 florenów
21.	kamienieckie	6 florenów
22.	inflanckie	127 florenów
23.	smoleńskie	17 florenów
24.	tarnowskie	66 florenów ⁶¹ .

Interesującym zagadnieniem byłoby ustalenie stosunku, jaki zachodził pomiędzy opłatami annatowymi, zwłaszcza zaś najwyższymi z nich, tj. serwicjami wspólnymi a faktycznymi dochodami mens biskupich czy opackich. Przybliżony do rzeczywistości obraz dadzą nam pod tym względem pewne uboczne wzmianki źródłowe.

Przede wszystkim, jak w zakresie ogólno-kościelnym, podobnie i w Polsce, Stolica Apostolska przy wymiarze serwicjów wspólnych stosowała zasadę stosunku 1 3. To znaczy, że tytułem tych świadczeń starała się nie pobierać więcej, niż jedną trzecią faktycznych dochodów rocznych danej mensy. Dają temu wyraz przykłady

⁶¹ Beneficjaci konsystorialni oprócz podwójnego rodzaju annat, z okazji swej promocji świadczyli jeszcze drobne opłaty grzecznościowe oraz kancelaryjne związane z kosztami sporządzenia bulli, wciągnięcia ich do różnego rodzaju regestrów kurialnych czy też otrzymania w Rzymie sakry lub benedykcji. W badaniach źródłowych natknąłem się na kilka przykładów dotyczących Polski, gdzie podane jest rozliczenie z takich dodatkowych taks łącznie z taksami annat. Wszystkie te opłaty nie mają nic wspólnego z annatami, lecz trzeba je traktować całkiem odrębnie. Zdarza się bowiem, że podciąga się je niewłaściwie pod miano taks annatowych. Taką nieścisłość popełnił zapewne E. R a c z y ń s k i, *Pamiętniki do historii Stefana króla polskiego*, Warszawa 1830, s. 112.

zaczęte z praktyki annatowej diecezji krakowskiej, wrocławskiej i przemyskiej⁶².

Nie bez podstaw rzeczowych utrzymuje J. Ptaśnik, że wymiar taks serwicjalnych był u nas w Polsce faktycznie jeszcze mniejszy. Na poparcie swej opinii polski uczony przytacza dwa dowody. Pierwszy dotyczy Płocka. W 1357 r. papież Innocenty VI, udzielając prowizji na stolicę płocką Imisławowi Wrońskiemu wspomina, że ubiegający się o nią przedtem dominikanin Bernard błędnie podał jej dochody roczne na 300 florenów, podczas gdy istotnie wynoszą one 6.000. Wobec tego taksa serwicjalna winna wynosić 2.000 florenów, stanowiła zaś 400 florenów aż do r. 1481. Drugi dowód czerpie Ptaśnik z diecezji chełmińskiej. Mianowicie jej biskup Mikołaj (1319—1323) zobowiązał się do spłacenia 5.000 florenów należnych papieżowi z tytułu rezerwacji dochodów Chełmna za okres dwu lat wakansu. Taksa serwicjalna tego biskupstwa wynosiła bez zmian 700 florenów. Dochody roczne winny więc stanowić 2.100 a nie 2.500 florenów⁶³. Wnioski Ptaśnika są uzasad-

⁶² W r. 1328 Jan XXII na prośbę biskupów obniżył przejściowo taksy serwicyjów wspólnych dla Wrocławia i Krakowa. Kolektorzy papiescy zbadali uprzednio i oszacowali roczne dochody wymienionych mens, w ślad za czym poszła decyzja papieża, na mocy której zredukowana chwilowo taksa serwicjalna była trzykrotnie mniejsza od ustalonych faktycznych dochodów jednego roku. MPV, t. I, s. 92, n. 113. W r. 1355 nominat przemyski Mikołaj, przyrzekając płatność swych annat, zobowiązał się do jednej trzeciej części całych rocznych dochodów swej mensy. Tamże, t. II, s. 80, n. 117.

⁶³ Ptaśnik, *Kolektorzy Kamery Apostolskiej w Polsce Piastowskiej* s. 13. Zob. J. Długosz, *Historiae Poloniae, Cracoviae* 1876, t. III, s. 267. MPV, t. I, s. 87, n. 104. Koncepcję tę potwierdzają badania St. Gawędy, który utrzymuje, że chociaż stosunek taksy do rzeczywistych dochodów był różny w poszczególnych diecezjach, to jednak nigdy nie przekraczał jej trzeciej części. Jego zdaniem stosunek ten wynosił przeciętnie jedną ósmą część, z wyjątkiem diecezji krakowskiej, gdzie stanowił jedną trzecią. Zob. l. c., s. 148. Jeżeli chodzi o ustalenie tej przeciętnej na jedną ósmą część, to na twierdzenie Autora można się mniej więcej pisać, z zacieśnieniem go do drugiej połowy XV wieku, za którą zresztą St. Gawęda bierze odpowiedzialność. Wyjątek, jaki robi odnośnie Krakowa, zresztą za Długoszem, pokrywa się z opinią Inglota, a ostatnio J. Sieradzkiego, wedle której roczny dochód biskupstwa krakowskiego około połowy XV wieku z samych dziesięcin biskupich wynosił 5.072,5 grzywien groszy praskich, co w przeliczeniu daje około 8.000 florenów. Trzeba tu jeszcze doliczyć inne źródła dochodów, które niewątpliwie stanowiły co najmniej ten brakujący 1.000 florenów. Zob. S. Inglot, *Stan i rozmieszczenie uposażenia biskupstwa krakowskiego w połowie XV w.*, Lwów 1925, s. 101. J. Sieradzki, *Polska wieku XIV*, Warszawa 1959, s. 200. Odnośnie arcybiskupstwa gnieźnieńskiego należy podkreślić, że jego taksa serwicjalna z XIV w. wynosząca 200 florenów była szczególnie niska. Bowiem roczny dochód

nione. Niepodobna jednak ustalić o ile w XIV i XV wieku taksy serwicjalne nie osiągały wielkością jednej trzeciej faktycznych dochodów rocznych mens. Pewne jest wszakże to, że nigdy tej wielkości nie przekraczały.

Począwszy od XVI w. można tu podać o wiele bardziej wiążące zasady. Taksy serwicjalne bowiem nie ulegały już zmianie, wiadomości zaś o uposażeniu biskupstw mamy dokładniejsze.

Oto w r. 1530 roczne dochody biskupstwa chełmińskiego wynosiły około 4.000 florenów⁶⁴. Uposażenie biskupstwa włocławskiego wynosiło w 1534 r. podobną kwotę⁶⁵. Z obszernej relacji o stosunkach polskich sporządzonej dla Kurii rzymskiej w 1565 r. przez sekretarza nuncjatury Pawła Emiliusza Giovanni'ego dowiadujemy się, jakie były w tym czasie roczne dochody prawie wszystkich biskupstw polskich. Sprawozdawca podkreśla ogólnie, że biskupi polscy mają się bardzo dobrze oraz wylicza roczne dochody poszczególnych stolic biskupich. Najuboższym był Kamieniec (3.000 florenów), a najbogatsze Gniezno (60.000 florenów)⁶⁶. Ks. T. Długosz w swych badaniach nad biskupstwami w Polsce w XVII i XVIII w. podaje ich przeciętną dochodowość roczną na przestrzeni wymienionego czasu. Różnica waha się pomiędzy 56.000 dla Krakowa a 1.000 florenów dla Chełma⁶⁷.

Z powyższego wynika, że od XVI wieku zaznaczyła się w uposażeniu wyższych stanowisk polskich tendencja zwyżkowa. Zjawisko to działało na rzecz faktycznej obniżki annat wobec stabilizacji ich taks. W każdym razie należy podkreślić, że od XVI do XVII w. przeciętny wymiar opłat serwicjalnych polskich beneficjów wyższych zamykał się w granicach jedna piąta oraz jedna czterdziesta część faktycznych dochodów jednego roku⁶⁸.

tej mensy z dziesięcin i czynszów dawał w wymienionym stuleciu około 3.644.5 grzywien. Zob. J. Warężak, *Rozwój uposażenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego w średniowieczu*, Lwów 1929, s. 124. Sieradzki, op. cit., s. 201.

⁶⁴ Donosi o tym pełnomocnik do przejęcia Chełmna dla nowo mianowanego na tę stolicę Jana Dantyszka. Zob. AT, t. XII, s. 254, n. 276.

⁶⁵ Zob. B. Ulanowski, *Inwentarz dóbr i dochodów biskupstwa włocławskiego z roku 1534*, „Archiwum Komisji Historycznej”, 10 (1916) 109—128.

⁶⁶ *Pauli Aemiliani Giovanni „Relazione di Polonia” 1565*, W: *Analecta Romana*, s. 194.

⁶⁷ L. c., s. 95.

⁶⁸ Na tę ogólną tendencję zniżkową opłat serwicjalnych w stosunku do wzrostu zamożności stanowisk kościelnych zwraca uwagę nuncjusz pa-

Granica ta ulegnie pewnemu przesunięciu, gdy dodamy taksy serwicjów małych, w żadnym jednak wypadku nie zbliży się nawet do połowy faktycznych dochodów rocznych. W tym świetle jasne się staje, że wymiar annat sam z siebie nie mógł stanowić nazbyt wielkiego ciężaru dla ich płatników w ogóle, a dla beneficjatów polskich w szczególności.

Zbierając jeszcze raz uwagi na temat wymiaru opłat annatowych, należy stwierdzić, że wymiar ten opierał się na dwojakiej podstawie, mianowicie na taksie dziesięcinnej ujętej w kurialnych księgach taksacyjnych, w jej zaś braku na szacunkowej ocenie dochodów rocznych. W tym ostatnim wypadku przy annatach z niższych beneficjów na poczet tych świadczeń pobierano połowę faktycznych dochodów jednego roku. W zakresie serwicjów wspólnych przy ustalaniu taks płatniczych wytworzyła się praktyka zacieśnienia ich do jednej trzeciej części w stosunku do całości dochodów. Na skutek stabilizacji tych opłat, przy równoczesnym wzroście zamożności beneficjatów w Polsce od XVI do XVIII w., największy wymiar serwicjów wspólnych wynosił około jednej piątej, średni zaś około jednej czterdziestej części rzeczywistych dochodów rocznych. Wysokość serwicjów małych ustalano w oparciu o część, jaka z serwicjum wspólnego przypadła na jednego kardynała uczestniczącego w danym konsystorzu prowizyjnym.

LES BÉNÉFICES SOUMIS AUX ANNATES PONTIFICALES EN POLOGNE ET LEURS MODALITÉS DE PAIEMENT

Les annates pontificales c'étaient les prestations que payaient au trésor du Saint-Siège les bénéficiaires ayant obtenu leurs bénéfices du pape. Il y en avait quatre espèces: annates des bénéfices inférieurs, considérés comme annates au sens étroit de ce mot; annates des bénéfices supérieurs, consistoriaux qu'on divisait en *servitia communia* et *servitia minuta*; annates des bénéfices incorporés (*quindenia*). La pratique de la perception des annates existait en Pologne depuis la première moitié du XIVe s.

pieski w Polsce Calighari w sprawozdaniu do Kurii rzymskiej z 1581 roku. ...*non essere questi gli frutti d'uno anno ne pagarsi ogni anno una volta, come il volgo si da ad intendere, magli mezzi frutti, che si pagano una volta sola in vita d'un vescovo, ma ne anco gli mezzi frutti, ne la setima parte, il che appare nella tassa dell arcivescovato di Gnesna, che vale 70 millia ducati et la spesa di tutta la speditione non passa 10 m. la Sede Apostolica havere usato tale moderazione nel fare le tasse di queste chiese, che non accedessero da principio la terza parte delli frutti se bene sono cresciuti dappoi accessivamente non si è però mai alterata la tassa dalla sua prima mediocrità.* MPV, t. IV, s. 568, n. 316.

jusqu'à la fin du XVIIIe. Les annates des bénéfices inférieurs ont disparu déjà dans la première moitié du XVIe s. Le problème fondamental en ce qui concerne la nature juridique de l'institution des annates est la question des contribuables et des modalités de paiement des prestations en question c'est-à-dire celle des bénéfices soumis aux annates de par la loi et des critères appliqués pour l'établissement de l'assiette.

La première catégorie de bénéfices soumis aux annates était formée par les bénéfices majeurs, consistoriaux, c'est-à-dire par les évêchés et abbayes. Les candidats à ces dignités étaient obligés de payer les annates appelées *servitia communia* et *servitia minuta*. Cette pratique est née au XIIIe s. à partir du droit coutumier, pour devenir ensuite l'objet du droit écrit. Ce n'est que d'une façon négative que la mentionnent les constitutions pontificales du XIVe s. (p. ex. *Si sacrosancta* de 1306, *Si gratanter* de 1316). Le concile de Constance (1414—1418) en parle pour la première fois explicitement. Les évêchés et abbayes dont le revenu annuel ne dépassait pas 100 florenorum étaient exempts de ces prestations. Cette exemption était pratiquée aussi en Pologne. La deuxième catégorie était constituée par les bénéfices mineurs, nonconsistoriaux, où le droit de collation des bénéfices était réservée au Saint-Siège. Avant le concile de Constance ces problèmes étaient réglés par la constitution du pape Jean XXII *Si gratanter* de 1316, plus tard par les concordats conclus entre Martin V et les nations particulières, par des bulles et constitutions pontificales enfin dont la dernière a été le *motu proprio* de Clément X *Postquam monnullae* de 1671. Exempts des annates étaient 1° les bénéfices dont le revenu annuel ne dépassait pas — jusqu'à 1316 — 6 marcs d'argent, 10 petits francs de Thuringe depuis 1342, et 24 florenorum à partir de 1418; 2° les bénéfices du patronage laïque; 3° depuis 1316 toutes les églises filiales et chapellenies dues à des fondations, et à partir de 1334 seulement celles qui étaient dotées de moins de 20 petits francs de Thuringe; 4° les *altaria* de fondation ne rapportant pas plus de 20 petits francs de Thuringe par an; 5° les distributions quotidiennes et les anniversaires; 6° les bénéfices devenus vacants à la suite d'un échange; 7° depuis 1418 les bénéfices concédés sous forme d'expectatives; 8° les propriétés foncières appartenant aux cisterciens et autres réguliers, administrées par des gérants temporaires révocables; 9° les bénéfices appartenant aux frères hospitaliers de St-Jean de Jérusalem. La troisième catégorie enfin était constituée par différentes personnes civiles (ordres, congrégations, chapitres, collégiales) auxquelles ont été incorporés, par l'autorité du pape, quelques bénéfices inférieurs. Tous ces règlements étaient en vigueur aussi en Pologne.

On procédait à l'établissement de l'assiette des annates soit à partir de la *taxatio decimalis* contenue dans les *acta camerae apostolicae*, soit à partir d'une évaluation estimative du revenu annuel. Dans ce dernier cas l'annate des bénéfices inférieurs consistait en la moitié du revenu réel d'une année. Pour ce qui est des *servitia communia*, il y a eu la pratique de limiter l'annate à un tiers du revenu susmentionné. A la suite d'une stabilisation de ces prestations, accompagnée d'une aisance toujours croissante des bénéficiaires en Pologne du XVIe au XVIIIe s., le montant maximum pouvait s'élever en moyenne à environ un cinquième, tandis que le montant général moyen s'élevait à environ un quarantième du revenu annuel réel. S'il s'agit des *servitia minuta*, l'annate était établie sur la base de la part qui du *servitium commune* tombait en partage à un cardinal prenant part au consistoire de provision donné.